

УДК 94 (477.83/.86):553.63 “XIX-XX”

В.М.Клапчук

СОЛЕВАРІННЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТЬ

Східна Галичина, поряд з лісовими ресурсами, надзвичайно багата різними корисні копалини. Серед них особливе місце займають поклади солей. Виробництво солі відоме тут ще з середньовіччя. Видобування сировиці (природний розчин солі) та виробництво продукції з солі відбувалось в багатьох регіонах державою, місцевими громадами та окремими мешканцями. Промисловим це виробництво можна вважати лише з кінця XVIII століття. Найбільшого розвитку воно досягло у другій половині XIX – на початку XX століть, коли малі виробництва були закриті, і вся власність перейшла до рук держави. У статті торкнемось питання розвитку солеваріння у Східній Галичині в другій половині XIX – XX століттях.

Уривчасті дані про солеваріння знаходимо в працях В.Шухевича [1], В.Грабовецького [2], М.Лаврук [3], у колективній монографії «Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження» [4] та інших [5]. Детальну характеристику розвитку цієї галузі господарства можна почерпнути лише у працях австрійських та польських вчених XIX-XX століть [6; 7; 8].

Нижче подаємо характеристику промислового виробництва, опираючись, перш за все, на власні детальні матеріали з верхнього Припруття та дані архівів по Східній Галичині. Ця галузь господарювання є важливою на сучасному етапі економічного розвитку нашої Держави, тому історія виникнення і розвитку солеваріння в Східній Галичині є актуальною, потребує широкого вивчення і узагальнення.

Нами опрацьовані матеріали австрійських та польських вчених, джерела з Центрального державного історичного архіву у Львові, Івано-Франківського обласного державного архіву та оригінальні матеріали Домашнього архіву Клапчуків.

Аналіз процесів видобування та виробництва солі потребував використання не тільки загальноісторичних методик, але і статистичного опрацювання матеріалів, аналітичних узагальнень тощо.

Соляне виробництво має свою багатовікову історію. До середини ХІХ століття сіль в досить великих розмірах продукували лише урядові солеварні. Проте, сіль втридорога продавалась селянам через спекулянтів. Місцеві жителі впродовж декількох днів, а то й тижнів стояли з возами в чергах біля солеварень. Це викликало незадоволення жителів краю, оскільки ще в багатьох місцях відкривалися поклади солі, які чомусь було заборонено використовувати. З часом деякі солеварні відновлено. Великі запаси соляних джерел було відкрито майже по всій Східній Галичині, однак їх використання було незначним. В 1810 році в Східній Галичині добувалися сіль у 20 родовищах із 500 наявних, у 1860 році на 8, а в 1875 – на 9 родовищах [9].

У другій половині ХІХ століття основними виробниками солі були солеварні у Болехові, Делятині, Долині, Дрогобичі, Калуші, Косові, Лацку, Ланчині та Стебнику (табл. 1) [10, с. 56-57].

Таблиця 1.

Продукція кухонної солі на солеварнях Східної Галичини
в другій половині ХІХ століття (центнери)

Роки	Болехів	Делятин	Долина	Дрогобич	Калуш	Косів	Лацко	Ланчин	Стебник	
1868	54888	43129	40842	44847	46355	34080	51812	Не працювала	62799	
1869	55111	45648	38914	40590	Дані відсутні (відносились до акціонерного товариства)	37180	51506	20826	55105	
1870	57767	44540	48424	47112		36021	52615	36553	61003	
1871	64403	52026	47946	47113		34180	52882	33828	68280	
1872	70393	54614	27600	47560		34320	56139	45648	71036	
1873	71256	57122	13498	49008		28135	56889	42743	70005	
1874	53538	53709	43618	51398		53774	56056	Не працювала	48401	
1875	51475	54888	47431	50984		54463	59433	працювала	46708	
1876	52076	64778	51358	49303		55410	65131		63000	
1877	53683	37230	45297	48280		20442	52398	63002	37053	76100
1878	50773	36852	47932	50415		37158	47604	65251	39367	62484
1879	51575	32896	54650	43624	38290	46708	66753	41750	54449	
1880	54601	36808	54970	47951	36075	40514	68855	42900	69477	
1881	55266	39100	50155	48018	32578	42870	68107	43050	64971	
1882	53683	45100	53485	49339	23774	46000	67205	42100	66641	
1883	57487	37130	54200	49891	36451	45810	68345	45288	68000	
1884	58227	35525	57414	50957	37669	44700	70227	43895	64750	
1885	58145	31152	57231	53306	38565	42840	68800	41635	69000	
1886	63337	25584	56060	51258	38751	45509	65180	43828	67280	
1887	63707	23164	59239	50479	39379	46225	66600	40469	68600	
1888	63665	24141	57654	46658	42467	49235	61580	43905	66870	

1889	62396	32756	54980	47699	44539	42430	70600	43760	68350
1890	64318	30760	55672	46316	42943	36726	49646	38710	86900
1891	65473	36600	57770	46345	48404	39629	66870	41480	91600
1892	62069	36639	57185	50046	47609	45430	70500	37900	91700

За кількістю виробленої продукції (кухонна сіль) незаперечне лідерство мала солеварня у Стебнику, яка за цей період випускала від 5,5 до 9,17 тонн солі щорічно, найстабільніше працювали солеварні у Болехові, Дрогобичі та Лацко. Найбільше лихоманило солеварню у Делятині, де впродовж 20 років випуск продукції стрибав у межах 4 тисяч тонн або 60%. Чим це було викликано – не зрозуміло, адже ця солеварня вважалася однією з найкращих за технологією та культурою виробництва у Східній Галичині. В загальному, солеварні Східної Галичини продукували від 4 до 9 тисяч солі щорічно або до 50 тисяч тонн загалом. Враховуючи, що кількість населення тих часів складала (1880 рік – близько 6 млн. осіб), то на 1 мешканця вироблялось близько 10 кг солі. При річній потребі солі на 1 жителя 3-3,5 кг стає зрозумілим, що решта солі експортувалась у інші регіони Австро-Угорщини або за кордон.

Нижче детальніше розглянемо ареали поширення соляних джерел Східної Галичини та особливості великих родовищ [11, с. 63-73].

На схід Добромиля знаходиться широка смуга родовищ солі та старих солеварень: між Сяном та Дністром, а також між Самбором та Нижанковицями можна назвати Хуско, Корманіце, Аксманіце і Сольце; біля Нижанковиць – Лацко, Хучко і Тарнава; біля Добромиля – Хирів, Стажава, Березів; біля Хирова – Стара Сіль, Шуміне і Бачине біля Старого Міста.

В кінці XIX століття на цій території існувала єдина солеварня в Лацку, на відстані 2 км від Добромиля. Вона знаходилася на 14-метрових покладах солі і давала штучну сировину (сировицю) з середньою місткістю до 24,2% кам'яної солі. Згідно аналізу Кріппа з 1867 року, сировиця в Лацку містила 24,9 % солі, зокрема: хлориду калію – 24,27 %, хлориду магнію – 0,1, сульфідіду магнію – 0,01, сульфідіду кальцію – 0,49 тощо [12, с. 64].

За даними соляного управління місцевої солеварні видобуток сировиці складав немалі труднощі. Незважаючи на

них, виробництво солі в Лацку у кінці XIX століття було відносно великим і коливалось від 5 до 7 тисяч тонн (в 1892 році – 7,05 тонн) і з поміж 9 солеварень Східної Галичини лише Стебницька перевищувала в 1892 році виробництво Лацка, видобувши 9,17 тонн солі.

Стебник відноситься вже до наступної території соляної формації, що знаходився між Дністром і Стриєм. На цій території з дуже важливим бів цілий ряд пунктів, що відомі своїми родовищами солі – Кобло Старе, Блажів, Спринка, Черехава, Лукавиця, Викоти; біля Самбора – Ступниця і Селець; біля Дублян – Урош, а також Нагуєвичі, Ясениця Сольна, Попелі, Баня Котовська, Воланка, Тустановиці, Уніятичі, Трускавець, Модрич, Кольпець, Солець і Станила біля Дрогобича і нарешті Улезно біля Стрия. Ще в багатьох місцях знаходились старі солеварні, що були закинуті в кінці XVIII або на початку XIX століття. У кінці XIX століття в Дрогобичі і Стебнику існують солеварні, які продукують велику кількість солі.

В момент приєднання Галичини до Австрії там було 3 солеварні – одна була надана старості Ржевуському, друга належала по закону Кармелітам, а третя – королівська – приносила 94,5 тисяч польських злотих річного прибутку. Менші солеварні були занедбані, а на солеварні в Дрогобичі вироблялось від 4 до 5 тисяч тонн солі. Лише в 1874, 1885, 1886 роках ця цифра була перевищена.

Стебник, який знаходиться в південно-східному напрямку, мав на той час найбільшу та найзначнішу солеварню в Галичині. Місцеве виробництво, починаючи з 1874 року стабільно зростало і в 1892 році досягло позначки 9170 тонн. Поклади Стебника без сумніву могли використовуватись ще продуктивніше. Розвідка солі тут розпочалась в березні 1842 року, а в січні 1844 на глибині 46 метрів було знайдено перший поклад "чистої кристалічної солі" шириною понад 2 м, на глибині 51 м знайдено другий пласт солі, що складався з двох частин: гірської, товщиною 45 метрів, відділеній лише метровим шаром пісковика від нижньої, 18-метрової частини. Нижче, на глибині 113 м, залягав третій поклад зеленої солі товщиною 6 м і, нарешті, на глибині 122 м – затверділий

четвертий, ще повністю не проколотий поклад солі, товщиною 97 м. Отже, товщина покладів солі аж до глибини 220 м становила 168 м, що перевищувала немалі соляні поклади польської Велічки.

Хімічний склад солі в Стебнику, представлений нижче, складено згідно аналізів А. Кріппа з 1868 року [13, с. 66] (табл. 2).

Таблиця 2.

Хімічний склад солі у Стебницькому родовищі.

Проба сировиці	I	II	III	IV	V
К-сть солі загалом, %	25,798	25,613	24,790	25,210	25,223
NaCl	25,209	24,949	24,094	24,545	24,521
CaCl ₂	0,055	0,022	–	–	–
MgCl ₂	0,158	0,278	0,139	0,197	0,243
K ₂ SO ₄	Сліди	Сліди	–	0,010	0,014
MgSO ₄	–	–	0,140	0,034	0,031
CaSO ₄	0,376	0,364	0,365	0,388	0,388
CaCO ₃	–	–	0,052	0,036	0,026

Біля Моршина, між ріками Стрий та Лімниця розташовувалась велика кількість соляних джерел: біля Моршина – в Жуліні, Лукавиці Верхній, Нінові Верхньому і Довгому; біля Болехова – Лисовиці, Волоське Село, Тисів, Тур'я Велика, Болехів, Тростянець, Солуків і Слобода; біля Долини – Рахиня, Тур'я, Новичка і Кадобна; біля Рожнятова – Рахів, Креховичі, Струтинь Верхній, Цінява, Рипне; тут же Загірне біля Калуша. На той час працювали солеварні у Болехові, Долині та Калуші. Їх можна віднести до єдиної групи солей, оскільки її склад є подібний і навіть річна продукція менш-більш однакова. В сотанній третині XIX століття в Болехові та Долині щорічно вироблялось по 5-7 тисяч тонн солі, в Калуші спостерігалися значніші зміни і стрибки в річній продукції, особливо 1869-1876 роках. У Долинській солеварні після пожежі 1872 року, який знищив головний будинок варильні, запроваджено нові технології і відтоді вона входила до числа найкращих в Галичині.

У Калуші солі представлені сильвіном і каїнітом. Солеварня вперше згадується ще в другій половині XV століття, а з 1809

року – розширювалася і збільшувалася. Територія шахт, що пробита численними поверхневими кар'єрами, перешкоджала наприкінці XIX століття відновленню солі. Проте, хоча відновлення гальмувало обсяги діяльності варильні, вона з 1877 року постійно підвищувала свій річний видобуток і в 1892 році дійшла до 4,76 тонн готової продукції. Хімічний склад солі, яка використовувалася в солеварні, складено згідно аналізу А.Кріппа в 1867 році [14, с. 68] (табл. 3).

Таблиця 3.

Хімічний склад солі у Калуському родовищі.

Проба сировиці	Кар'єр № 2	Головна труба у солеварні	Шахта Віснера	Шахта Рітгінгера
К-сть солі загалом, %	25,523	27,991	28,388	27,301
NaCl	25,860	25,888	26,316	25,677
KCl	–	0,689	–	0,545
MgCl ₂	0,095	0,905	0,665	0,623
K ₂ SO ₄	0,044	0,037	0,708	–
MgSO ₄	0,170	–	0,529	–
CaSO ₄	0,354	0,472	0,170	0,456

Східніше Калуша, між ріками Лімницею та Бистрицею Надвірнянською, є ряд пунктів з відомими соляними джерелами: біля Калуша – Адамівка, Новиця, Угринів Середній і Старий та Петранка; біля Небилова – Красна; біля Богородчан – Росільна, Майдан, Лесівка і Хлібівка; біля Солотвини – Солотвина, Дзвиняч, Жураки, Старуня; біля Надвірної – Маркова, Манява, Кричка, Гвізд, Бабче, Молотків і Битків. Між цими пунктами заслуговують на особливу увагу багаті поклади калійної та магнієвої солей у Росільній, а також поклади озокериту в Дзвинячі та Старуні. Солеварня в Росільній належала до найпродуктивніших Галичини в першій половині XIX століття, виробляючи понад 3 тисячі тонн солі (1841-1851 – 3,4 т).

Між Бистрицею Надвірнянською і Прутом відомі теж численні території із соляними джерелами. Це – Надвірна та Пнів біля Надвірної; Делятин, Гориш, Шевелівка і Лоєва – біля Делятина; Ланчин, Красна, Іванове – біля Ланчина; Отинія, Опрашина – біля Отинії; Кам'янка Мала – біля Коломій. Наприкінці XIX століття солеварні працювали лише в Делятині та Ланчині. В 1890-х роках обидві солеварні

виробляли майже однакову кількість продукції (в межах 3,7 т) [15, с.69].

Делятинська солеварня в 1841-1866 роках не працювала, пізніше (1871-1873) виробляла 5,2-6,4 тисяч тонн солі, але з невідомих причин відтоді зменшила об'єм продукції, опускаючись у 1886-1888 роках до дуже малої кількості, ледь 2,3-2,5 тисяч тонн, тобто у 2-3 рази. На думку В.Кельба [16, с. 149-456], Делятин давав «найбагатші притоки натуральної (природної) сировиці». Разом з тим, тут близько до поверхні залягають величезні поклади солі (до 2000 м), тому, тим більше незрозумілою є мала річна продукція. Тим паче, що головні шахти – Франціско Кароля та Єлизавети, черпають без труднощів сировицю з глибини майже 16 і 20 м об'ємом 18-22 тисячі тонн.

У Ланчині менші поклади солі і солеварня, існуюча щонайменше від другої половини XVIII століття, в 1874-1876 роках повністю перебудована і використовувала природну сировицю, яка знаходилася в головній шахті на глибині 53 м.

На солеварнях в Делятині та Ланчині постійно працювало по 12 годин щоденно, відповідно, 80 та 60 робітників, заробляючи в рік по 600-800 золотих. [17, с. 18-19, 72-73]. В 1862 році в Делятині функціонувала солеварня Франціско Кароля, а в Ланчині – салінеамт під керівництвом Йозефа Хааса [18, с. 203-205]. Про значні поклади солі під Делятином пише В.Кельб [19, с. 135-156]. З шахти Франциска Кароля за 34 години добуто 4319, а з шахти Єлизавети протягом 31 години – 3943 кубічні стопи сировиці (1 стопа – 0,3 м; кубічна стопа – 0,027 м³), тобто, відповідно, 116 та 106 м³. В 1877 році на цих солеварнях працювали досить освічені працівники [20, с. 163] (табл. 4).

Таблиця 4.

Штатний розпис солеварень Делятина та Ланчина в 1877 році.

Посада	Делятин	Ланчин
Завідуючий	М.Кельб	Е.Мімлер
Гутмайстер	Л.Рогавський-Рогошин	Г.Флехнер
Практикант	Е.Нехай-Фельзайс	
Лікар	Ф.Сланіна	
Магазинер	Ф.Єлінек	
Контролер	Ф.Фішер-Фішерінг	

Доглядачі черенів	2	1
Вимірювач	1	
Возний	1	
Робітники	22	48

В 1879 році картина виглядала так [21, с. 148] (табл. 5):

Таблиця 5.

Штатний розпис солеварень Делятина та Ланчина в 1879 році.

Посада	Делятин	Ланчин
Завідуючий	Е.Мімлер	П.Рогойський
Гутмайстер	Л.Рогавський	Г.Флехнер
Практикант	Е.Нехай-Фельзайс	
Лікар	Ф.Сланіна	
Доглядачі черенів	2	1
Вимірювач	1	
Возний	1	
Робітники	22	48

На виварювання солі в Делятинській солеварні використали 838 м³ бука, 3657 м³ берези, вільхи та ялиці, 60 м³ вільхи та осики; у Ланчині – 106 м³ дуба, 524 м³ бука, 6186 м³ берези, вільхи та ялиці, 1646 м³ вільхи та осики [22, с. 83-84]. В 1897 році [23, с. 10] собівартість 1 кг солі складала 1,5 крейцера, а продажна ціна – 9 крейцерів !

Хочемо навести надзвичайно цікаву інформацію [24, с. 126-319] по цих солеварнях з 1900 року (табл. 6).

Таблиця 6.

Технічна характеристика солеварень у Делятині та Ланчині з 1900 року.

Характеристика	Делятин	Ланчин
Кількість шахт	2	1
Глибина шахт	16; 18	54
Продуктопроводи для сировиці, м	1443	212
Кількість резервуарів на сировицю	4	2
Об'єм резервуарів, гектолітри (=100 літрам)	3808	1900
Кількість печей для виварювання солі	8	4
Кількість складів солі	6	6
Довжина водопроводів	580	–
Тривалість виварювання солі	42,5	29
Витрати на виварювання солі: сировиці (гектолітри)	183219	148649

дров (м ³);	12378	9575
металу (т);	2,9	2,4
цегли вогнетривкої (шт.);	456	274
цегли звичайної	4300	3420
Виробіток солі на 1 робітника за 12-годинну зміну (кг)	12773	11251
Витрати сировиці на виготовлення 1 тонни солі (літри)	31359	32742
Середньодобове виготовлення солі на 1м ³ дров (кг)	472	474,2
Річна кількість людино-змін	17186	18315
Річна кількість відпусток (днів)	156	572
Річний видобуток сировиці (гектолітри)	182489	148600
Загальний персонал, в т.ч.	87	65
урядники	5	5
лікарі	2	–
службовці	4	5
виробничники, в т.ч.:	70	39
шахтарі	18	–
робітники	52	39
Персонал солеварень разом з членами їх сімей	353	239
Загальна заробітна плата, корони	71168	53048
Захворюваність на 100 чоловік:		
в шахтах	26,0	–
в салінах	34,8	52,6
Середня тривалість хвороб:		
в шахтах	6,6	–
в салінах	15,14	9,02
Захворювання на туберкульоз	2	–

Слід зауважити, що солеварня у Делятині під час I світової війни була зруйнована і вже не відновила своєї діяльності.

Між р. Прут і кордоном Буковини відомі також пункти з соляними джерелами: біля Делятина – Зарічя, Білі та Чорні Ослави; біля Печеніжина – Печеніжин, Молодятин, Марківка, Рунгури; біля Коломиї – Княздвір та Сопів; біля Яблунова – Яблунів, Ключів Малий і Великий, Мишин, Стопчатів, Іванівка, Люча, Березів Верхній, Баня-Березів, Лючки, Текуча; біля Косова – Косів, Старий Косів, Пістись, Уторопи, Монастирське; Космач та Акрешори біля Космача та Кути.

Крайньою точкою солевидобування на Східній Галичині є Косів, де існувала виключно лише шахта кам'яної солі, що пізніше перетворена на солеварню. Продукція Косова, яка

коливалася в межах 3-5 тонн кухонної солі, в 1892 році становила 4,5 і рівнялась виробництву солі у Калуші. З 1869 року в Косові започатковане видобування кам'яної солі, видобуток якої переважно був призначений для вивозу до Росії. Продукцію виключно кам'яної харчової солі в Косові представляє таблиця 7, що складена за даними президії дирекції скарбу у Львові [25, с. 71].

Таблиця 7.

Виробництво солі у Косові в 1869-1878 роках.

Рік	Видобуток солі, т
1869	714,9
1870	734,9
1871	783,0
1872	452,8
1873	85,5
1874	236,6
1875	604,9
1876	597,0
1877	478,0
1878	314,0

Отже, протягом 10 років в Косові разом видобуто 5026,5 тонн кам'яної солі. Хімічний склад тих кам'яних солей такий: KCl – 25,649 %, CaCl₂ – 0,066, MgCl₂ – 0,043 та CaSO₄ – 0.4 %.

За Косовом на схід є лише одна точка із соляними джерелами – це Кути. Тут давніше існувала досить значна солеварня, яка була закрита в 1790 році. З того часу в цілій Буковині була одна-єдина буковинська солеварня в Качиці. Там також не бракує соляних джерел (30 місцевостей), але всі вони, крім Качиці, мали ту саму долю, як і величезна більшість джерел Галичини; їх закрили чи засипали і пізніше про них цілковито забули [26, с. 72].

Отож, характеризуючи виробництво солі у Східній Галичині в другій половині XIX століття – першій третині XX століть, хочемо описати сукупність соляних джерел цієї території та їх розвиток від кінця XVIII століття.

В 1773 році, згідно записів графа Пергена в Східній Галичині функціонували 92 солеварні в 68 місцевостях а середній річний виробіток в них був понад 56 тисяч тонн [27, с. 136].

Після запровадження монополії на сіль в Галичині і захоплення приватних соляних шахт у власність держави розпочався період злиття менш витратних чи географічно менш важливих покладів солі. Так, в 1773-1799 роках у Східній Галичині закрито 49 солеварень, список яких наведемо в наступному хронологічному порядку [28, с. 73]:

- 1773 – в Корманицях,
- 1774 – в Сольці,
- 1776 – в Ясениці Солянній та Струтині Верхньому,
- 1780 – в Улічні,
- 1781 – у Пнів'ї,
- 1782 – в Слободі Рунгурській,
- 1783 – в Адамівці і Тарнаві,
- 1784 – в Трускавці і Колпці,
- 1786 – в Тустановицях, Лоевій, Космачі, Текучій, Ключові Малому, Стопчатові та Гнилиці,
- 1787 – в Спринці, Марковій, Дубрівці, Бокшові, Молодятині, Марківці, Рунгурах, Малому Ключеві, Сопові та Кам'янці,
- 1788 – в Гунську, Шумені, Нагуєвичях, Солотвині та Заріччі,
- 1789 – в Тур'ї Великій і Красній,
- 1790 – в Рожнятові, Шевелівці і Кутах,
- 1791 – в Тисові, Новічці, Рахиню, Росільній та Білих Ославах,
- 1793 – в Станілі,
- 1797 – в Свірській Бані та Пістині,
- 1798 – в Гвіздці,
- 1799 – в Верхньому Березові та Бані-Березів.

На початку ХІХ століття існувало ще 27 солеварень, а саме: в Тарнаві (1891 рік), Петранці (1820), Слободі Лісній (1820), Печеніжині (1820), Красній (1820), Яблунові (1820), Молоткові (1821), Тураві Сольовій (1824), Лісовицях (1826), Гучку (1830), Княздворі (1830), Маняві (1831), Модричі (1836), а також в ще 13 місцевостях, які пережили, так звану, соляну концентрацію 1847 року: Стара Сіль (1853), Сольце (1855), Росільна (1856), Уторопи (1868) та ще в 9 фсуючих на

той час солеварнях, які вказані вище. Зі зменшенням кількості солеварень зменшилася і загальнорічна продукція. Згідно з Гакетом, річна продукція 30 діючих в 1782 році солеварень становила лише 46374 тонн [29, с. 239-242]. У 1841 році загальна продукція 12 в той час чинних солеварень зменшилась до 25339 тонн. До 1851 року річна продукція тих же 12 солеварень дещо збільшилась і досягла 31408 тонн.

У 1892 році, тобто за 120 років панування Австрії та Австро-Угорщини, продукція усіх разом солеварень Східної Галичини становила 49950 тонн або на 6830 більше, ніж у 1772 році.

Співставлення даних з 1773 і 1892 років могло би кинути, справді, погану тінь на ціле соляне господарство останніх 120 років, але це був би скороспішний висновок, адже було б несправедливо не врахувати позитивну зміну у торгових відносинах. Тоді припинилась доставка російської солі, яка давніше вивозилась у великих кількостях на Волинь і Україну, до Молдавії, Малопольщі і до Торуня. Після 1772 року її замінила галицька сіль.

Важливим є і той факт, що солеварні Східної Галичини, що розвивалися під управлінням держави, хоч і повільно, але все-таки удосконалювались у технічному відношенні – покращувалось обладнання, використовувались енергозберігаючі технології тощо.

За часів Речі Посполитої, незважаючи на дуже примітивні технічні способи видобутку і виварювання, сіль становила незаперечне і велике багатство цілого краю і всього населення, а з моменту захоплення Галичини Австрією і запровадження соляної монополії, натомість, сіль стала виключно скарбом уряду, предметом лише податкової вартості, без важливого значення для краю і його широких кіл населення. За 20 років після захоплення Галичини за галицьку сіль надійшло в країну 1,5 млн. злотих, а в 1832 році продаж солі лише за кордон приніс дохід у 1,386 млн. злотих. Зате в 1891 році вартість галицької солі, що продається за австрійським кордоном сягала всього лише 6-7 тисяч римських золотих.

Щоб зрозуміти такий дивний результат треба розглянути всі сторони соляного господарства (грошова вартість всього галицького соляного виробництва, ціна продукції, ціна

продажу, загальний дохід монополії, збут усіх гатунків солі, споживання у державі, вивіз до інших провінцій Австрії та за кордон). Грашова вартість галицької продукції солі як для окремих солеварень, так і для основних видів солі, тобто кам'яної разом з фабричною, а також кухонної представлена в таблиці 8 за даними державного управління казначейства у Львові [30, с. 78-79].

Таблиця 8.

Вартість продукції солі у Східній Галичині
в 1868-1892 роках (у ринських золотих*)

Роки	Болехів	Десятин	Долина	Дрогобич	Калуш	Косів	Лацко	Ланчин	Стебник	Разом	
1868	569400	390831	399010	471850	413841	272632	468120	Не працює-вала	668181	3653869	
1869	492011	406011	347501	414671	Дані відсутні	266204	457695	186005	482490	3052589	
1870	515715	397832	431998	479999		256001	469713	326379	535075	3412715	
1871	574963	464727	427784	483752		234723	472109	301639	605372	3565072	
1872	628499	487704	222273	484079		248143	500823	408173	654417	3634114	
1873	636127	510098	120397	500743		243586	507488	381244	604341	3504026	
1874	477964	479563	389138	525322		458795	500126	Не працює-вала	471267	3302177	
1875	459534	490203	423399	518930		427715	530430		401189	3251403	
1876	468687	582901	462129	443532		441613	586179	551880	3536923		
1877	481116	335037	407577	434424		183952	417015	566937	333457	677228	3831748
1878	456980	331622	431379	453241		334387	384584	587175	354267	558204	3891842
1879	464186	296026	491809	392289	344556	391949	600607	375660	483892	3840978	
1880	491405	331248	494652	413275	324630	363791	619833	386046	612540	4037424	
1881	497391	351882	451366	431790	295174	382847	612864	387402	572469	3983166	
1882	483143	405888	481330	443634	214294	410325	604714	378840	585940	4008110	
1883	517384	334158	487720	448499	328026	410454	614980	407522	597270	4146016	
1884	524040	319716	516666	458147	338993	400938	631938	394983	573983	4159407	
1885	523305	280350	515022	479398	347051	384489	619080	374636	612840	4136172	
1886	570032	230251	504485	461284	348752	409234	586512	394383	596412	4101348	
1887	573365	208466	533094	454281	354672	415730	599340	364156	603840	4106947	
1888	572984	217264	518838	419825	382649	443034	554172	395082	593574	4097423	
1889	561564	294798	494750	429253	401711	381680	635338	393786	606540	4199423	
1890	578862	276834	509974	416824	391109	330378	444794	348354	769884	4067016	
1891	589259	329418	519897	417057	440484	356567	601764	373272	810504	4438224	
1892	558623	329670	514650	450367	457705	408823	634440	341064	810336	4505683	

* ринський золотий – назва австрійського (австро-угорського) гульдена (флорена) у Галичині в період її перебування у складі Австрійської (з 1867 – Австро-Угорської) імперії. Під час грошової реформи 1892 року було вилучено з обігу і замінено на нову грошову одиницю – крону у співвідношенні 1 ринський золотий – на 2 крони.

Вражає, насамперед, дуже знижена загальна грошова вартість всієї продукції солі, починаючи від 1872 року, коли грошова вартість всієї продукції солі становила понад 12 млн. ринських золотих, в той час як в 1892 – не доходила навіть до 8 млн. Цей спад заставляє задуматись над продажними цінами, які нормують грошову вартість всієї продукції. Монопольні ціни продажу солі з кінця XVIII століття багаторазово змінювались, покладаючись з 1868 року, зазвичай, на австро-угорську угоду від 7 червня 1868 року і на закони австрійської монархії та розпорядження австрійського міністерства фінансів. Вищезазначеною угодою були знижені для всієї

Австрії тодішні ціни продажу солі майже на 5 ринських за центнер і відмінено продаж тваринницької солі.

Від 1868 року ціни продажу солі в Австрії не зазнали корінних змін і зі змінами діяли після 1875 року, коли була впроваджена метрична система. Ціни продажу солі у 1881 році [31] наведені у таблиці 9:

Таблиця 9.

Ціни продажу солі в Галичині у 1881 році

Місце продажу	Вид солі	Ціна за 1 центнер, ринські золоті	
		Для держави	Для Росії
Солеварні Східної Галичини	У топках	9-00	–
	Сіра	8-40	–
	Насипом	1-34	–
Косів	Кам'яна (знижка 0,5 %)	–	3-13
	Кухонна (знижка 1 %)	–	1-79

Для розрахунку чистого доходу з галицьких соляних копалень необхідні також дані з вартості продукції і продажу, тобто реальний дохід з продажу виготовленої солі. Для обчислення використовувались статистичні щорічники [32] за 1868-1890 роки (табл. 10).

Таблиця 10.

Доходи видатки та чистий прибуток з виробництва солі у Східній Галичині в 1868-1890 роках (ринські золоті)

Роки	Дохід з продажу солі у Галичині	Дохід з продажу солі на кордоні	Побічні доходи з продажу солі	Загальний дохід з продажу солі	Видатки	Чистий дохід
1868	7219310	626075	133334*	7978719	1250971	6727748
1869	5850402	628166	5991	6484559	1397814	5086745
1870	6373093	655797	3378	7032268	1191699	5840569
1871	6494877	656296	2610	7153783	1360805	5792978
1872	Недостатні дані					
1873	6581443	423084	2880	7007407	1165548	5841859
1874	6467160	430047	2236	6899443	1042432	5857011
1875	6623978	399619	2771	7026368	1063113	5963255
1876	6664663	440806	3428	7108897	913858	6195039
1877	6910834	250845	3363	7165042	946900	6218142
1878	6851863	298035	4891	7154789	888785	6266004
1879	6974409	226772	20012	7221193	878896	6342297

1880	7262122	249159	16647	7527928	924744	6602184
1881	7103444	291225	21806	7416475	884877	6531598
1882	7359404	187568	21299	7568271	944534	6623737
1883	7580824	157564	27528	7765916	941818	6824098
1884	7568018	136315	34154	7738487	966005	6772482
1885	7479204	88604	34404	7602212	961139	6641073
1886	7428803	45839	42204	7516846	1018592	6498254
1887	7493764	1124	27665	7522553	936545	6586008
1888	7712141	14803	30195	7757139	967679	6789460
1889	7701075	21930	33555	7756560	990101	6766459
1890	7617152	18643	44445	7680240	1009462	6670778
1891	Недостатні дані					
1892						
*сіль віддана для Угорщини.						

Ця таблиця висвітлює загальний стан на реальний дохід державної казни з галицьких солей, а загальні цифри, що відносяться до чистого доходу, є з багатьох точок зору цікавими. Витрати як виробництва, так і продажу солі, найменше представляють зміни, які б заслуговували на особливу увагу. Видно, що з 1869-1879 та 1881 років витрати на виробництво солі зменшуються, напевно, через те, що загалом виробництво харчової солі в тих роках було зменшене, і тільки з 1882 року йде ріст витрат виробництва більш-менш паралельно з виробництвом солі. Більше світла на загальні витрати виробництва солі могло б кинути детальне зіставлення коштів виробництва 1 т солі по окремих соляних копальнях і окремих гатунках солі, але, на жаль, такі дані відсутні, а ті, що зустрічаються в урядових звітах тих часів, не відповідають поставленій меті.

В 1910 році [33, с. 73-74] чотири солеварні (Болехів, Долина, Дрогобич та Ланчин) для виварювання солі використовували тільки натуральну солянку (сировицю), а солеварні у Стебнику, Делятині, Калуші і Косові – багатющі запаси ропи з вмістом солі 25-60%, що розташовані в 22 підземних коморах, з яких використовуються тільки 14 загальним об'ємом 61 тисяч тонн. В 1923 році [34, с. 150] поклади солі в Делятині досягали глибини 2000 метрів; потужність пластів – 16-20 метрів (18-22 тисяч тонн кожен); щорічний випуск продукції може досягати 5-6 тисяч тонн.

Видобуток солі на солеварнях у Ланчині та Косові в 1913-1935 роках був не дуже вражаючим [35, с. 279; 36, с. 955; 37, с. 4; 38, с. 14] (табл. 11). Слід зауважити, що солеварня у Ланчині в 1930-х роках належала до акціонерної спілки «Royal» і на ній працювало 30 робітників, а солеварню у Косові було закрито у 1938 році [39, с. 15].

Таблиця 11.

Виробництво солі на окремих солеварнях
в 1913-1935 роках (тонни).

Солеварня	1913	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1934	1935
Ланчин	4460	4548	5613	5743	5921	4847	4252	1512	1450
Косів	1451	3333	3423	4425	5241	4165	4378	?	?

В цілому хочеться констатувати, що солеваріння у Східній Галичині, яке розпочалось у середньовіччі, найбільшого розвитку набуло в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. У розвитку солеваріння можна виділити 3 етапи: перший – до кінця ХVІІІ століття, який характеризувався значним розвитком невеликих приватних солеварень та декількох великих державної форми власності (30 діючих в 1782 році солеварень випускали 46374 тонн солі); другий – ХІХ століття, коли відбувалась концентрація соляного виробництва у руках держави, скорочення кількості солеварень з 27 до 9, які випускали значну кількість продукції (від 25 тисяч тонн щорічно у середині та до 50 – наприкінці століття), що складала близько 50% загального по Польщі виробництва [40], і третій – перша третина ХХ століття, що супроводжувався різким ростом продукції до І Світової війни, і занепадом галузі у післявоєнний період, коли більшість солеварень припинили свою діяльність.

Література

1. Шухевич В. Гуцульщина [Текст] / В. Шухевич. – Львів: Друк. НТШ, 1901.– Т. 4. – Ч. 2. – С. 145-318.
2. Грабовецький В. В. Гуцульщина ХІІІ-ХІХ століть (Історичний нарис) [Текст] / В. В. Грабовецький. – Львів.: Вид. об'єдн. «Вища школа», 1982. – 152 с. – 3500 прим.
3. Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження) [Текст] / М. М. Лаврук. – Львів: Вид. центр ЛНУ

- імені Івана Франка, 2005. – 288 с. – ISBN 966-613-371-7. – 500 прим.
4. Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження) [Текст] / П. І. Арсенич, М. І. Базак, З.С. Болтарович та ін. – К.: Наукова думка, 1987. – 472 с. – 9200 прим.
  5. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження [Текст] / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук. – Делятин: Фоліант, 2007. – 584 с. – ISBN 966-2988-03-3. – 1000 прим.
  6. Kelb von M. Die Sooleguellen von Galizien [Текст] / Von M. Kelb // Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt. – Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler, 1876. – Band XXVI. – 201 s.
  7. Siemiradzki J. Plody kopalne Polski [Текст] / Josef Siemiradzki. – Lwów: Druk. H. Altenberga, 1922. – 256 s.
  8. Szajnocha W. Plody kopalne Galicyi, ich występowanie i zużytkowanie [Текст] / W. Szajnocha. – Lwów, 1899. – Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. – 160 s.
  9. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII-XIX століть (Історичний нарис) [Текст] / В. В. Грабовецький. – Львів.: Вид. об'єдн. «Вища школа», 1982. – 152 с. – 3500 прим.
  10. Szajnocha W. Plody kopalne Galicyi, ich występowanie i zużytkowanie [Текст] / W. Szajnocha. – Lwów, 1899. – Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. – S. 56-85.
  11. Ibidem. – S. 63-73.
  12. Ibidem. – S. 64.
  13. Ibidem. – S. 66.
  14. Ibidem. – S. 68.
  15. Ibidem. – S. 69.
  16. Kelb von M. Die Sooleguellen von Galizien [Текст] / Von M. Kelb // Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt. – Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler, 1876. – Band XXVI. – S. 149-156.
  17. Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАЛ), ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772-1921», оп. 7, од. зб. 726 «Переписка с Надворной палатой и администрацией государственных имений и соляных копей об увеличении производства и ускорении сбыта соли», арк. 18-19, 72-73.
  18. Handbuch des Lemberger Statthaltereii-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862. – Lemberg, 1862. – S. 203-205.
  19. Kelb von M. Die Sooleguellen von Galizien [Текст] / Von M. Kelb // Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt. – Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler, 1876. – Band XXVI. – S. 135-156.

20. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1877. – Lwów, 1877. – S. 163.
21. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1879. – Lwów, 1879. – S. 148.
22. Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. – Lwów: Druk. I Litografija Pillera i Ski, 1888. – Zeszyt 10. Przemysł drzewny. – Cz. 1. – 88 s.
23. Громадський голос. – 1897. – 15 січня. – С. 10.
24. Die Salinen Österreich im Jahre 1900. – Wien, 1900. – S. 126-319.
25. Szajnocha W. Plody kopalne Galicyi, ich występowanie i zużytkowanie [Tekst] / W. Szajnocha. – Lwów, 1899. – Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. – S. 71.
26. Ibidem. – S. 72.
27. Kelb von M. Die Soolequellen von Galizien [Текст] / Von M. Kelb // Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt. – Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler, 1876. – Band XXVI. – S. 136.
28. Szajnocha W. Plody kopalne Galicyi, ich występowanie i zużytkowanie [Tekst] / W. Szajnocha. – Lwów, 1899. – Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. – S. 73.
29. Hacquet B. Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen [Text] / B. Hacquet. – Nürnberg: Raspe, 1791. – T. II. – 249 p.
30. Szajnocha W. Plody kopalne Galicyi, ich występowanie i zużytkowanie [Tekst] / W. Szajnocha. – Lwów, 1899. – Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. – S. 56-85.
31. Podręcznik statystyki Galicyi, wydane przez krajowe Biuro statystyczne: Oddział statystyki przemysłu i handlu pod kierunkiem T. Rutowskiego. Rok I. 1886. – Lwów: Druk. Pillera i Ski, 1887. – 294 s.
32. Ibidem. – S. 15.
33. Bujak Fr. Galicya [Tekst] / Fr. Bujak. – Warszawa: Księgarnia pod Firmą E. Wende i Ska, 1910. – Tom II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł. – S. 173 s.
34. Siemiradzki J. Plody kopalne Polski [Tekst] / Josef Siemiradzki. – Lwów: Druk. H. Altenberga, 1922. – S. 150.
35. Polska gospodarcza. – 1932. – Zesz. 10. – S. 279.
36. Przemysł i handel. – 1929. – Zesz. 22. – S. 955.
37. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станіславської фінансової палати, дані фінансових управлінь про стан промисловості і сільського господарства, акти перевірки роботи фінансових управлінь, переписка з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати», оп. 1, од. зб. 74 «Інформація

Станіславської палати про стан сільського господарства, промисловості і торгівлі в Станіславському воєводстві за 1935 р.», арк. 4.

38. ДАІФО, ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станіславської фінансової палати, дані фінансових управлінь про стан промисловості і сільського господарства, акти перевурки роботи фінансових управлінь, переписка з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати», оп. 1, од. зб. 81 «Протокол виробничої наради начальників фінансових управлінь Станіславського воєводства, яке відбулося 24 і 25 березня 1935 р.», арк. 14.
39. ДАІФО, ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станіславської фінансової палати, дані фінансових управлінь про стан промисловості і сільського господарства, акти перевурки роботи фінансових управлінь, переписка з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати», оп. 1, од. зб. 81 «Протокол виробничої наради начальників фінансових управлінь Станіславського воєводства, яке відбулося 24 і 25 березня 1935 р.», арк. 15.
40. Mały rocznik statystyczny. – Warszawa-Grodno: Zakład Graficzny L. Mejlachowicza, 1938. – 406 s. – 100000 eg.

В.М.Клапчук

**СОЛЕВАРІННЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ
ХХ СТОЛІТЬ**

Східна Галичина надзвичайно багата покладами солей, виробництво якої відоме тут ще з середньовіччя. Видобування природних розчинів солі та виробництво продукції з солі відбувалось в багатьох регіонах. Промисловим воно стало лише з кінця ХVІІІ, а найбільшого розвитку досягло у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть, коли малі виробництва були закриті і вся власність перейшла до рук держави. У статті наводиться характеристика соляних родовищ, солеварень та специфіки солеваріння у Східній Галичині в другій половині ХІХ – першій третині ХХ століть.

Ключові слова: Східна Галичина, солеваріння, сировиця (природний розчин солі), шахта, ринський золотий.

Klapchuk V.M.

**SALT PRODUCTION IN EASTERN GALYCHYNA AT THE
SECOND HALF OF XIX – THE FIRST THIRD OF XX
CENTURIES**

Eastern Galychna is incredibly rich on saline, the production of it has been famous since medieval times. Extraction of natural saline deposit and manufacture of products from salt have been produced in many regions. Since the end of ХVІІІ it has become industrial production and the most highly-developed it became at the second half of ХІХ- at the beginning of ХХ centuries. It was the period when small enterprises were closed and all property belonged to the government. The article reveals the characteristic of saline deposits, salterns and peculiarities of salt production in Eastern Galychna at the second half of ХІХ-the first third of ХХ centuries .

Key words: Eastern Galychna, salt production, natural salt solution, mine, rynsky zloty.

Клапчук Володимир Михайлович, кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та рекреації Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

78442, Івано-Франківська область, смт. Делятин, вул. Б.Хмельницького, 9, тел.дом.: 8(03475) 4-31-84; тел.моб.: 80509669229.

Volodymyr_Klapcuk@ukr.net